

Naja MAROT
David KLEPEJ
Irena OGRAJENŠEK
Nina STUBIČAR
Manca KROŠELJ
Uroš HORVAT

Izzivi mestnega turizma v času pandemije na primeru Mestne občine Ljubljana

V prispevku obravnavamo učinke pandemije virusa SARS-CoV-2 na mestni turizem in mestni prostor in odzive ključnih deležnikov na primeru Mestne občine Ljubljana. Prispevek temelji na dveh raziskavah, izvedenih poleti 2020 med prvim in drugim valom pandemije. Najprej na kratko predstavimo Ljubljano kot mestno destinacijo pred pandemijo, nato spremenjene razmere v času pandemije. Te osvetlimo tudi s pomočjo ankete s turisti, ki so avgusta z nami delili svoje izkušnje z Ljubljano kot mestno turistično destinacijo s poudarkom na kulturni ponudbi in spremenjenih razmerah v času pandemije. Maja in junija 2020 smo intervjuvali 12 deležnikov s področja mestnega turizma o vplivu pandemije na njihovo delo, vplivih na prostor in or-

ganizacijo delovanja, o prilagoditvah turistične ponudbe, obstoječih ukrepih za obvladovanje tveganj in pričakovanjih glede okrevanja. Svoje izkušnje med sezono so navedli v anketi, izvedeni oktobra 2020. Na podlagi pridobljenih informacij smo ocenili pripravljenost Ljubljane kot mestne destinacije na krizne okoliščine, kakršna je pandemija, in oblikovali usmeritve za odzivnejše upravljanje mestnega turizma.

Ključne besede: mestni turizem, kulturni turizem, pandemija, Ljubljana, krizno upravljanje, prostorsko načrtovanje

1 Uvod

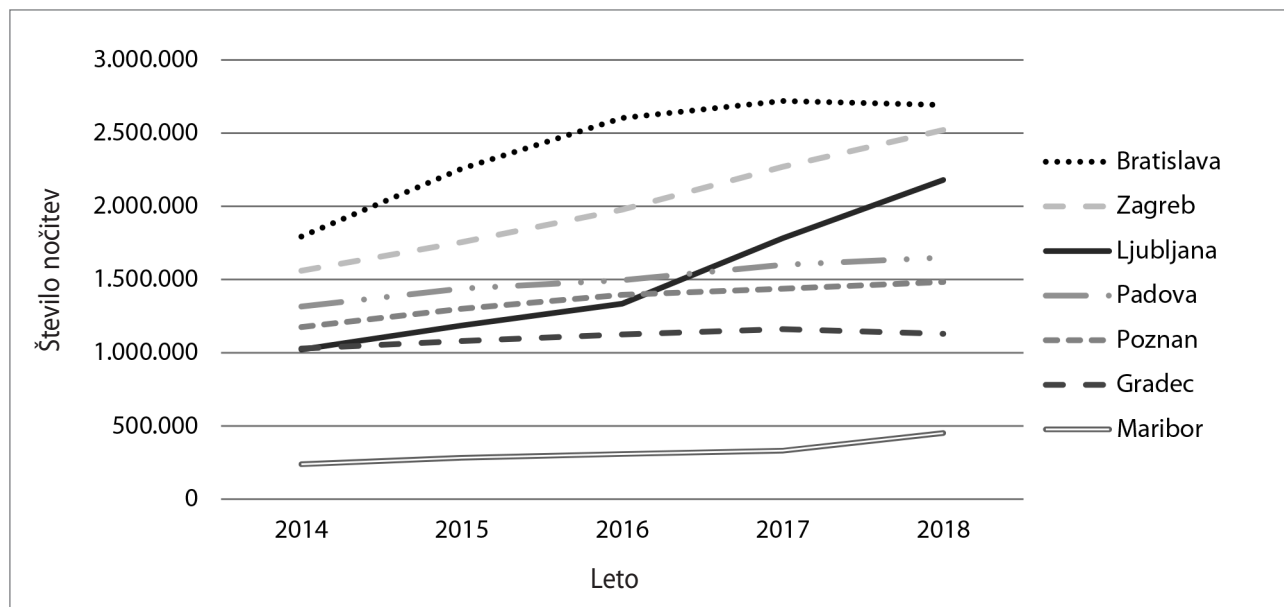
V skladu s petim družbenim ciljem razpisa, imenovanim Urbana Evropa, lahko zdajšnje obdobje opredelimo kot obdobje urbanega razvoja in mestnega načina življenja. Mesta so poleg gospodarskih in priselitenih središč pomembna turistična privlačnost za številne obiskovalce, kar povzroča obsežne prostorske, družbene, okoljske in gospodarske učinke. Zadnjih dvajset let je bilo ključnih za razvoj mestnega turizma tako raziskovalno kot tudi v praksi (Edwards idr., 2008; Ashworth in Page, 2010, 2011; Shoal, 2018). Motivi urbanih turistov so se spremenili, saj ti niso več usmerjeni v klasični kulturni turizem, temveč v spoznavanje načina življenja v mestih, raziskovanje mestnega prostora, arhitekture in živahnega vzdušja (Fueller in Michel, 2014; Bouvin in Tanguay, 2019). Poleg primarnih evropskih destinacij, kot so London, Berlin in Pariz, postajajo vse bolj priljubljene tako imenovane sekundarne destinacije, med katere poleg Bologne, Gradca, Zagreba in drugih uvrščamo tudi Ljubljano. Dejavniki, kot so omrežja letov nizkocenovnih letalskih ponudnikov, prenočitve delitvene ekonomije in drugi, so povzročili, da so mesta dostopna in zanimiva za turiste kot še nikoli prej. V njih zato ne beležijo le pozitivnih razvojnih sprememb, ampak tudi čedalje več konfliktov in nasprotovanja prebivalcev (Martin Martin idr., 2018; Milano idr., 2019; Novy in Colomb, 2019), ki so posledica čezmernega turizma in gneče v mestnih središčih. Kvalitativna ocena okoljskih in prostorskih učinkov turizma je razvidna iz preglednice 1.

Podoben razvoj je zaznamoval tudi Ljubljano, ki se je zaradi intenzivne promocijske dejavnosti zunaj Evrope v zadnjih desetih letih dodobra utrdila na globalnem zemljevidu mestnih destinacij (Horvat, 2019; Kuščer in Mihalič, 2019). Kot kaže slika 1, z vrednostjo +10 % na leto v času pred pandemijo beleži eno največjih rasti med primerljivimi srednjeevropskimi mesti. Če primerjamo na primer vrednosti za več zaporednih let, ugotovimo, da se je med letoma 2010 in 2020 število nočitev v Ljubljani več kot podvojilo, med letoma 2016 in 2017 pa je naraslo za 16 % (Statistični urad Republike Slovenije (SURS), 2019).

Preglednica 1: Ocena okoljskih in prostorskih učinkov turizma v Ljubljani

Pozitivni	Negativni
– zaprt in urejen javni prostor v mestnem središču, več zelenih površin in nova urbana infrastruktura	– prometne obremenitve v mestu in zunaj tega (daljši potovalni čas, turisti in dnevni migranti)
– boljša fizična dostopnost za prikrajšane skupine	– okoljsko onesnaževanje (izpusti CO ₂ , več smeti, hrupno onesnaževanje)
– gradnja hotelov in namestitev	– zmanjšanje površin za pešce (pločniki, zasedeni z mizami), slabša dostopnost (z vozički, kolesarji, invalidi)
– čistejša Ljubljana	– gneča in preobremenjenost mestnega središča zaradi turističnega toka
– boljša mobilnost – vzpostavitev medregionalnih transferjev in avtobusnih prevozov	– pomanjkanje parkirišč
– razvoj dejavnosti, ki jih sicer v mestu ne bi bilo	– pomanjkanje storitev oziroma prostora za osnovno oskrbo lokalnega prebivalstva
	– gentrifikacija osrednjega dela mesta
	– poslabšanje videza mestnega jedra
	– pomanjkanje stanovanj in rast najemnin
	– konflikti med posameznimi skupinami uporabnikov prostora
	– slabša kakovost arhitekture, javnih prostorov

Vir: Marot idr. (2020)

Slika 1: Sprememba števila prenočitev v sedmih izbranih srednjeevropskih destinacijah (European Cities Marketing, 2019)

Glede na osnovno turistično statistiko SURS (2021a) – tj. 2,2 milijona nočitev v letu 2018; 1,3 milijona obiskovalcev Ljubljanskega gradu v letu 2019; letna rast nočitev tujih turistov +21 % in 95-odstotni delež nočitev tujih turistov – lahko Ljubljano po Butlerjevem modelu življenjskega cikla destinacij (Getz, 1992) uvrstimo med zrele destinacije. Prav v času dosežene zrelosti destinacije je prišlo do pandemije. Turizem, ki je bil močno integriran v lokalno gospodarstvo in družbeno okolje, je čez noč izginil, prazne ulice so postale antipod prostorskih in družbenih učinkov tega gospodarskega sektorja. S

Kohovimi besedami (2020): »Pandemija je v številnih mestih stanje čezmernega turizma spremenila v stanje povsem brez turizma.« Po prepričanju Seraphina in Dosqueta (2020) je pandemija povzročila tudi pravi mestni eksodus, v Parizu se je na primer 10 % prebivalcev preselilo na podeželje in v hribovite predele, kjer imajo svoje sekundarne domove.

V Sloveniji je zadnja velika kriza s podobnim vplivom na turizem potekala leta 1991 v času tako imenovane osamosvojitvene vojne. Število prihodov tujih turistov je bilo zmanjšano

še nadaljnjih 10 let. Na sedanjo pandemijo, ki se je začela pred poletno sezono 2020, pa se ne gleda le kot na krizo, ampak tudi kot na priložnost za preobrat v upravljanju turizma, ki je sicer primarno tržno usmerjen (Jones in Comfort, 2020; Rickets, 2020; Yeoman, 2020). Medtem smo bili v mestih priča prevladujočim pozitivnim okoljskim in prostorskim učinkom – med zaprtjem se je izboljšala kakovost zraka, povečali so se biodiverziteti, čistost ulic in drugo. Kriza naj bi sektor prisila v bolj trajnostne rešitve in prožnostno upravljanje, čeprav naj bi se po mnenju Dwyerja idr. (2012) Ljubljana zatekla k trajnostnemu turizmu že pred desetimi leti. Analiza je sicer pokazala (glej Marot idr., 2020), da je prostorski razvoj zelo slabo zastopan v turističnih strategijah, enako je tudi obratno: turizem ni upoštevan v prostorskih načrtih. Turizem je obrobno področje v stari strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Ministrstvo za okolje in prostor (MOP), 2004) in tudi v predhodno pripravljenem osnutku nove iz decembra 2018.

V tem prispevku želimo pokazati, da obstoječe strategije niso vsebovale ustreznih pristopov za obravnavanje pandemične krize in kako je pandemija sicer učinkovala na Mestno občino Ljubljana. Tako najprej predstavimo osnovno statistiko turističnega obiska med pandemijo, utemeljeno z analizo spremenjenih vzorcev potovanja tujih turistov. Sledi kvalitativna analiza odziva sektorja na pandemijo, ki smo jo maja in junija 2020 izdelali na podlagi intervjujev z deležniki s področja turizma. V sklepu predstavimo usmeritve za prožnejše upravljanje turizma v Mestni občini Ljubljana.

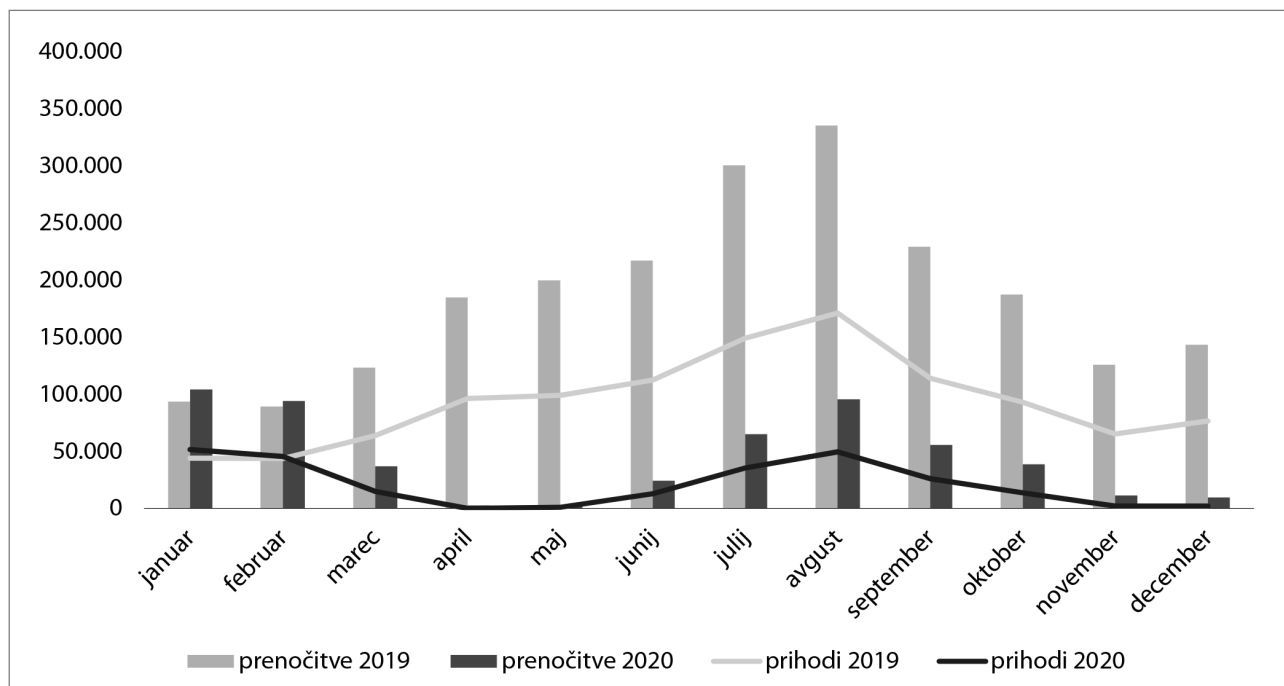
2 Mestni turizem v Ljubljani med pandemijo

S sprejetjem ukrepov v času epidemije se je turizem v Sloveniji pravzaprav popolnoma ustavil. Zaprli so se hoteli in drugi turistični objekti, ustavil se je javni potniški promet, prepovedana so bila vsa potovanja med občinami in državami v turistične namene. Glede na podatke SURS (2021b) je bilo aprila 2020 zabeleženih le 1 % turističnih nočitev v primerjavi z aprilom 2019. Te so ustvarili turisti, ki so bili v Sloveniji nastanjeni za dalj časa že pred začetkom karantene (študentske izmenjave, službene napotitve), saj v tem mesecu drugih turističnih prihodov ni bilo. Maja 2020 je ta delež znašal 3,5 %, saj so se z 18. majem ponovno odprli manjši nastanitveni obrati. Med gosti so prevladovali domači turisti, ki so opravili 60 % vseh nočitev (SURS, 2021b). Skupaj je bilo v Sloveniji v prvih petih mesecih leta 2020 opravljenih le 41 % nočitev v primerjavi z istim obdobjem v predhodnem letu. V Ljubljani je ta delež znašal 35 %, v drugih mestnih občinah pa 44 %.

Statistična primerjava koledarskih let 2019 in 2020 kaže, da je število prihodov doseglo le 23 % vrednosti iz leta

Slika 2: Med karanteno so ljubljanske ulice samevale (foto: David Klepej, 2020)

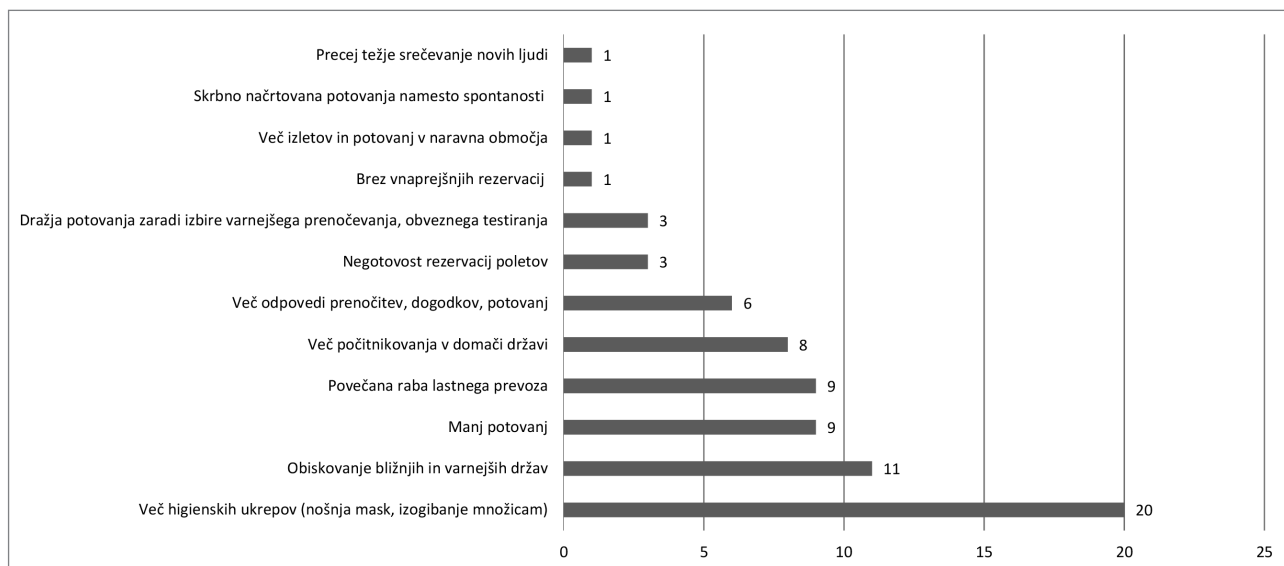

Slika 3: Prihodi in nočitve v Ljubljani, primerjava med letoma 2019 in 2020 (SURs, 2021a)

2019 (254.975/1.127.904), število nočitev pa le 24,2 % (540.564/2.227.669; SURs, 2021a). Nihanje po mesecih je razvidno s slike 3. Ekonomski primanjkljaj turistične dejavnosti v glavnem mestu lahko izračunamo na podlagi povprečne dnevne potrošnje turista, ki je leta 2019 v Ljubljani znašala 160 evrov (slovensko povprečje je znašalo 138 evrov, v drugih mestnih občinah pa 122 evrov; SURs, 2021c). Pri tem je treba upoštevati, da povprečni dnevni izdatek na turista vključuje vse izdatke, ki jih je ta imel med bivanjem v Sloveniji, in sicer za nastanitev, hrano in pijačo v lokalih in trgovinah, za druge nakupe, prevoz po Sloveniji, kulturne, rekreativne, športne in podobne dejavnosti. Leta 2020 je bilo opravljenih približno 1,7 milijona manj nočitev, kar je prineslo finančno izgubo v vrednosti okrog 270 milijonov evrov. Mestna občina Ljubljana je utrpela finančno škodo okrog 5,3 milijona evrov, kolikor znaša razlika in pobrani turistični in promocijski taksi.

Za pomoč sektorju turizma, ki je v pandemiji med najbolj prizadetimi, sta Slovenska turistična organizacija (STO) in Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) 24. aprila 2020 ustanovila posvetovalni Strokovni svet za turizem (MGRT, 2020a).^[1] Ta obravnava pomembna vsebinska vprašanja s področja turizma ter daje svoje predloge, mnenja in stališča v zvezi z zakonskimi ukrepi, strateškimi smernicami in finančnimi spodbudami, kot tudi predloge za spremembe pri razvoju in promociji turizma, zlasti ob upoštevanju omilitve posledic epidemije koronavirusa na slovenski turizem (MGRT, 2020a). STO je 14. maja začela kampanjo za promocijo domačega turizma Zdaj je čas zate, moja Slovenija. Naslednji dan

je Vlada RS razglasila konec epidemije na območju Slovenije, s čimer so se postopoma začeli sproščati ukrepi za zajezitev širjenja koronavirusa. Sredi maja so se lahko odprli vsi gostinski lokali in manjši nastanitveni obrati, ki lahko imajo do 30 sob, z junijem pa tudi kampi, turistične agencije, večji hoteli in zdraviliški turistični obrati (MGRT, 2020b). Državni zbor je 29. maja uvedel »turistične bone«: vsaka polnoletna oseba s stalnim prebivališčem v Sloveniji je prejela 200 evrov in vsaka mladoletna oseba 50 evrov dobropisa, ki ga je lahko do konca leta 2020 unovčila pri ponudnikih turističnih nočitev v Sloveniji, veljavnost bonov pa se je podaljšala še v leto 2021. Število bonov, unovčenih v Ljubljani, je bilo razmeroma nizko, do 1. oktobra 2020 je bilo porabljenih le 10.746 teh (Finančna uprava Republike Slovenije, (FURS), 2020), kar pomeni »subvencijo« mestnega turizma v vrednosti 1,4 milijona evrov, torej približno le 0,5 % nadomestila izgube. To je predvsem posledica nizkega zanimanja domačih gostov za obisk Ljubljane, tudi sicer prenočitve v Ljubljani v 95 % ustvarjajo tuji turisti, medtem ko se domači največkrat odločijo le za enodnevni obisk. Prav tako maja 2020 so STO, MGRT, Turistično gostinska zbornica Slovenije (TGZS) in Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ) objavili priročnik Odgovorni potovalni standardi slovenskega turizma (STO, 2020), v katerem so zbrani higienska priporočila za izvajanje turističnih in gostinskih dejavnosti, prepoznane poslovne priložnosti turizma v pokoronskem obdobju in smernice za komunikacijo turističnih ponudnikov z gosti. Na globalni ravni pa sta bili dejavni Svetovna turistična organizacija (UNWTO) in Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), ki sta sprejeli skupno

Slika 4: Spremembe v načinu potovanja v času pandemije, avgust 2020 (Klepej idr., 2021)

izjavo za odgovoren odziv turističnega sektorja. V priporočilu za zaježitev družbeno-ekonomskih vplivov koronavirusa in pospeševanje oživljanja turizma je UNWTO (2020) predlagala 23 ukrepov, ki so razdeljeni v tri faze: 1. upravljanje krize in zaježitev vplivov, 2. spodbujanje in pospeševanje okrevanja in 3. priprave na jutri. EU pa je objavila smernice za progresivno obnovo turističnih storitev ter se zlasti zavzela za odprtje meja in varen prosti pretok ljudi.

Prilagodili pa se niso samo upravljalci turizma in turistični ponudniki, temveč so se morali tudi turisti. Raziskava v okviru projekta SPOT (Klepej idr., 2021), opravljena med 100 turisti, ki so Ljubljano obiskali avgusta 2020, je pokazala, da so se spremenili tudi motivi, način in organizacija potovanja turistov. Kar 48 % jih je menilo, da je pandemija močno oziroma zelo močno vplivala na način potovanja. Kot je razvidno s slike 4, so turisti zlasti bolj osveščeni glede higienskih ukrepov, kot so nošnja mask in izogibanje javnim prostorom ali dogodkom z gnečo. Prav tako so turisti manj uporabljali javni transport, potovali so v bližnje in varnejše države, največkrat z lastnim avtomobilom, in obiskovali turistične znamenitosti v okolici svojega doma. Glede na ankete iz prejšnjih let (SURs, 2019; Marot idr., 2019) je veliko več individualnih turistov: 36 % jih je potovalo v paru, 26 % kot samoorganizirana skupina, 21 % kot družina, 14 % sami, 1 % s poslovnim partnerjem, 2 % nista odgovorila. Spremenili so se izvorni trgi. Poleti 2020 so v Ljubljano prihajali večinoma turisti iz Sloveniji bližnjih evropskih držav, kot sta Nemčija (33 %) in Francija (17 %), 23 % turistov je bilo slovenskih. Med glavnimi motivi za prihod v Ljubljano so bili arhitektura (51 %), lokalne tradicije (48 %), narava ali krajina (38 %) in zgodovina ali arheologija (35 %). Po mnenju nekaterih je bilo manj neformalnih oblik prenočevanja, kot je »couch-surfing«, in organiziranih tur, predvsem pa je bilo

manj spontanosti in več natančnega načrtovanja potovanj. V povprečju so ostali 1,8 dneva, 29 sodelujočih je bilo dnevnik izletnikov. Najpogosteje so prenočevali v hotelih, hostlih, airBnB ter pri prijateljih in sorodnikih. 35 % izprašanih turistov je bilo v Ljubljani že tudi pred pandemijo, vendar jih večina meni, da ni bilo posebne razlike med obiskom pred pandemijo in po njej.

3 Odziv ponudnikov na pandemijo

3.1 Metodologija

Glede na okoliščine, predstavljene v drugem poglavju, smo želeli maja in junija 2020 pridobiti mnenje predstavnikov turističnega sektorja, torej ponudnikov in upravljavcev o pripravljenosti in odzivu na pandemijo ter tudi njihov pogled na vplive in daljnosežnost posledic, ki jih bo ta prinesla za turizem. Na pogovor smo povabili 12 intervjuvancev, s katerimi smo intervjuje opravili prek telefona ali videoklica. Kot prikazuje preglednica 2, intervjuvanci niso bili samo iz Ljubljane, štirje so bili tudi iz Maribora, saj smo raziskavo izvedli v okviru temeljnega raziskovalnega projekta MESTUR, ki obravnava glavni slovenski mestni destinaciji. Polstrukturirani intervju je bil sestavljen iz osmih vprašanj (komentar napovedi, omejitve izgub in posledic, strateški dokumenti, odgovornost, pozitivne spremembe, dolgoročnost učinkov). Skupaj^[2] smo torej intervjuvali štiri predstavnike turističnih ponudnikov, dve predstavnici lokalnih organizacij in enega predstavnika nacionalne turistične organizacije, dva predstavnika občin, enega predstavnika regionalne razvojne agencije, eno predstavnico raziskovalne sfere in eno predstavnico kreativnega sektorja. Ker so se razmere glede razsežnosti epidemije in veljavnih ukrepov

Preglednica 2: Seznam intervjuvancev glede na administrativno raven

Administrativna raven	Ljubljana	Maribor
nacionalna raven	Turistično gostinska zbornica Slovenije Fakulteta za turistične študije, Turistica, Univerza na Primorskem Sava Turizem (nacionalna hotelska veriga)	
regionalna raven	/	Mariborska razvojna agencija
lokalna raven (upravljanje)	Turizem Ljubljana Mestna občina Ljubljana (Oddelek za načrtovanje)	Mestna občina Maribor (Oddelek za načrtovanje) Maribor – Pohorje Turistična organizacija
lokalna raven (dobavitelji)	Ljubljanski grad Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGL) Poligon – kreativni center	Hotel City Maribor Sava hotel

Vir: Marot idr. (2020)

hitro in močno spreminjale, je pri interpretaciji rezultatov treba upoštevati časovni okvir izvedbe posameznih intervjujev.

Ob koncu poletne sezone 2020 smo oktobra v okviru projekta SPOT izvedli anketo s turističnimi ponudniki. Ker se je 15. oktobra začelo novo zaprtje države, nam je uspelo anketirati le 40 ponudnikov. Terensko anketiranje ni bilo mogoče, zato smo ponudnike povabili k sodelovanju prek telefona in izpolnitvi spletne ankete. To smo poslali približno 150 naslovnikom, za distribucijo pa smo prosili tudi Turistično-gostinsko zbornico Slovenije. Odzvalo se je 13 ponudnikov prenočišč, 13 ponudnikov kulturne ponudbe, 2 predstavnika restavracij in barov, 13 pa smo jih kategorizirali pod drugo (turistični vodniki, trgovine s spominki, ponudniki koncertnega prizorišča idr.). Vprašalnik je bil obsežen, saj je vseboval 35 vprašanj, pri čemer v tem prispevku povzemamo le odgovore na vprašanja, ki se nanašajo na ravnanje v času pandemije.

3.2 Napovedi prizadetosti sektorja

Junija 2020 so deležniki ocenjevali, da bodo na področju turizma delno prizadeti prav vsi, še posebej pa turistične agencije, turistične znamenitosti in organizatorji dogodkov. Med vsemi vrstami turizma so intervjuvanci posebej poudarili kongresnega, pri čemer se deli kongresne industrije lažje prilagajajo nastalim razmeram (na primer organizatorji dogodkov se odločajo za izvedbo prek spleta ali hibridnih konferenc), medtem ko nastanitveni in gostinski obrati ob tem težje nadomestijo izpad. Intervjuvanci so ocenili, da bo gostinstvo najlažje prebrodilo krizo, saj so gostinci delno lahko poslovali tudi med karanteno (dostava hrane), prav tako njihove storitve koristijo tudi domači gostje. Hotelirji in ponudniki nastanitvenih zmogljivosti bodo za premostitev potrebovali dalj časa kot gostinci, vendar bodo lahko upad prometa zmanjšali s turističnimi boni, čeprav bo tudi pri tem pomembna privlačnost posamezne destinacije.

Poseben izziv za ponudnike so po ocenah naših sogovornikov novi predpisi in standardi glede čistoče in razkuževanja. Pri tem bodo hoteli verjetneje v prednosti, saj bi turisti lahko menili, da bodo ponudniki prenočišč po načelu delitvene ekonomije pri zagotavljanju higienskih standardov manj dosledni. Za nekatere pa bodo morda prav ti ponudniki privlačnejši, saj omogočajo izoliranost od drugih turistov, čeprav so lahko tudi namestitve v večstanovanjskih stavbah tvegane. Pri Turizmu Ljubljana so tako ocenili, da naj bi nekateri hoteli v Ljubljani ostali zaprti kar vse leto, saj naj bi bilo povpraševanje po turističnih nočitvah na tej destinaciji prenizko. Razlika v prizadetosti hotelirjev bo tudi glede lastnine in investicijske zmožnosti – ponudniki prenočitev, ki so se za investicijo zadolžili in se jim pred krizo investicija še ni povrnila, bodo gotovo bolj prizadeti. V njihovem primeru pride lahko tudi do prerazporeditve lastnine oziroma prodaje.

Glede različnega vpliva krize na zasebni in javni sektor naj bi po mnenju deležnikov oba čutila posledice. Javni sektor naj bi zaradi sistema javnega financiranja sicer trpel manj in krajši čas, vendar pa vanj spadajo tudi kulturne ustanove in turistične znamenitosti, ki so bile v času karantene za obiskovalce zaprte in je njihovo število tudi zdaj nižje, ob tem, da slovenska vlada kulturnemu sektorju z ukrepi v letu 2020 ni posebej pomagala. Razlika v prizadetosti bo tudi med manjšimi in večjimi ponudniki, pri čemer naj bi bili po mnenju deležnikov na udaru predvsem manjši ponudniki in tisti, ki imajo turizem kot dopolnilno ponudbo.

3.3 Ustreznost strateških dokumentov in ukrepov za nepredvidljive okoliščine

Nihče izmed anketiranih deležnikov v strateških dokumentih institucije ali destinacije nima oziroma ni zasledil ukrepov za ravnanje v primeru večje krize, ki bi nastala v primeru širje-

Preglednica 3: Posledice pandemije za različne deležnike v turizmu in načini njihove prilagoditve

Deležnik	Posledice	Prilagoditve	Vpliv
turistične agencije, posredniki storitev	manj prometa, manj potrošnikov	sprememba prodajne ponudbe	
organizatorji dogodkov	odpovedi dogodkov	prestavitvev dogodkov v leto 2021 vavčerji v vrednosti kupljenih vstopnic poslovni modeli s spletno ponudbo	največji
kongresni turizem	odpovedi dogodkov	organizacija spletnih dogodkov	
turistične znamenitosti	zaprte, brez obiskovalcev	nova ponudba, nove vstopnice, popusti	
kulturne ustanove	zaprte, brez obiskovalcev	oblikovanje nove ponudbe (splet)	večji
letalski ponudniki	prepoved opravljanja letov	spremenjeni protokoli ukinitvev določenih povezav	
hoteli	zaprti problematika transferjev do destinacije, čiščenja, zračenja in postrežbe hrane in pijače razlika glede na velikost	daljša zaprtost upoštevanje higienskih standardov koriščenje turističnih bonov	večji/srednji
prenočitve prek delitvene ekonomije	nezaupanje v protokole čiščenja nelikvidnost ne omogoča odplačevanja kreditov	upoštevanje higienskih standardov prehod s turističnega trga na stanovanjski	srednji
gostinstvo	zaprti manjše zmogljivosti zaradi potrebne razdalje	dostava novi sistemi (Wolt, Ehrana) drugačna razporeditev miz	manjši
ponudniki spominkov	zaprti	ostajajo zaprti	

Vir: Marot idr. (2020)

nja virusa ali drugih nenadnih dogodkov. Nekateri so omenili usmeritve glede ravnanja v primeru finančne krize in gospodarskih pretresov, ki so v preteklosti že vplivali na turizem. Predstavniki MOL je poročal, da imajo pripravljena navodila s scenariji odziva v primeru kriznih dogodkov, kot so potresi ali teroristični napadi, s katerimi naj bi bili seznanjeni tudi ponudniki. Drugih kriznih dogodkov v strateških dokumentih niso predvidevali, saj je Slovenija tudi zaradi svoje majhnosti glede varnosti na višji ravni kot druge evropske države. Epidemija kot varnostni dejavnik sploh ni omenjena, čeprav so v preteklosti že bili primeri pandemij (zika, ebola, ptičja gripa, sars), vendar Slovenija zaradi njih ni bila neposredno močnejše ogrožena. Več deležnikov je navedlo, da so trenutne strategije turističnega razvoja z usmeritvami v smeri trajnostnega in zelenega turizma primerne tudi ob upoštevanju izzivov, ki jih je poudarila pandemija. Potrebno je le nadaljnje in pospešeno delo na področju njihove primerne izvedbe. Glede prožnosti turističnih ponudnikov je bil dan komentar, da so lažje prilagodljivi manjši turističnimi sistemi z manjšo hierarhijo, eden od deležnikov pa meni, da trenutnega položaja ne moremo primerjati z zadnjo turistično krizo v Sloveniji, ki se je pojavila po letu 1991.

Turizem Ljubljana je zaradi koronavirusa na jesen 2020 prelozil sprejetje Strategije trajnostnega razvoja in trženja turistične destinacije Ljubljana in ljubljanska regija 2020–2025, ki bi morala biti potrjena spomladi. Dokumenta niso dopolnili z dodatnimi ukrepi, so pa prilagodili kazalnike in zmanjšali napovedi rasti. Tudi TGZS ni imela pripravljenih ukrepov za nenadne dogodke, vendar že od marca 2020 v sodelovanju s svojimi člani in 12 turističnimi združenji sooblikuje predloge ukrepov za blaženje krize, ki jih pošilja vladi in ministrstvu. Največ predlogov za ukrepe je bilo ekonomsko-finančne in pravne narave ter se je navezovalo na različne segmente turizma, na primer terme in igralništvo. TGZS je tudi sodelovala pri sprejetju tretjega sklopa državne pomoči ob koronakrizi, ki je bila posebej namenjena turizmu.

3.4 Odgovornost za ukrepanje na področju turizma

Glede odgovornosti za ukrepanje na področju turizma in opredelitve tega, ali gre za tržno ali gospodarsko dejavnost, so bila mnenja različna. Čeprav ima turizem gospodarske učinke in ga moramo tržiti na trgu, ima poleg okoljske tudi družbeno-

-kulturno funkcijo, ki zadeva lokalno prebivalstvo in lokalno skupnost. Družbeni učinek mestnega turizma je poudarila tudi predstavnica Turizma Ljubljana: »Križa nam tudi kaže, v katere dejavnosti vse je vpet turizem, med drugim tudi kako turisti vplivajo na živahnost mesta ter kakšen vpliv ima turizem na delavna mesta. Veliko ljudi je izgubilo službo, veliko jih je še danes doma na čakanju, kar nas bo iz socialnega vidika zagotovo zelo prizadelo.«

Po mnenju ene izmed intervjuvank bi morala država najprej razumeti celovitost turizma in sistem njegovega upravljanja, ki temelji na različnih (ne)formalnih strukturah in upravljaljskih ravneh, in spodbujati mehanizme sodelovanja na različnih upravljaljskih ravneh. Sistemski pristop države k pomoči turizmu so kot najpomembnejši ukrep navedli tudi štiri drugi intervjuvanci. Kar nekaj jih je ukrepe poimenovali kot »nerodne« oziroma necelovite, saj naj ne bi zajeli vseh, vključenih v turistično panogo, ampak bolj v reševanje nastanitvenega sektorja. Veliko turističnih delavcev namreč sploh ni bilo upravičeno do prejema subvencije – na primer turistični vodniki, ki v mrtvem delu sezone ne morejo izkazati prihodkov, ne izpolnjujejo pogojev. Tudi vavčerjev ni bilo mogoče uporabiti za športne in kulturne prireditve, kar je še dodatno prizadelo organizatorje dogodkov. Med ustrezne ukrepe so uvrstili nadomestila za zaposlene na čakanju, odloge plačil kreditov za investicije in pomoči pri promociji turistične dejavnosti.

3.5 Morebitni pozitivni učinki pandemije na mestni turizem

Prav vsi sogovorniki so se strinjali, da bo kriza zaradi koronavirusa imela tudi pozitivne učinke. Največ jih je poudarilo, da je kriza priložnost za premislek o usmeritvi turizma v večjo trajnostnost ter okoljsko in družbeno odgovornost. Pri tem so omenili zeleno shemo slovenskega turizma ter izpolnitev zadanih ciljev Slovenije kot zelene in trajnostne destinacije. Zaradi manjšega turističnega obiska naj bi se zmanjšali negativni vplivi turizma na okolje in družbo, prav tako naj bi bila boljša tudi doživljajska izkušnja obiskovalcev. Kriza naj bi bila priložnost za manj razvite in manj prepoznavne regije, destinacije in ponudnike, kamor turisti v normalnih razmerah ne bi potovali, saj bi se omejili na tradicionalne destinacije, kot so Hrvaška, grški otoki in podobno. Ena od intervjuvank je prepričana, da bodo domačini imeli s strani tujcev najbolj oblegane destinacije ponovno zase. Kakovost ponudbe naj bi se izboljšala, več bi bilo individualne ponudbe ter kombiniranja fizične in digitalne ponudbe. Kriza naj bi spodbudila tudi tesnejše sodelovanje s turističnimi ponudniki tako na področju razvoja kot pri promociji, prav tako bodo deležniki zaradi te izkušnje tudi bolje pripravljeni v primeru prihodnjih kriz. Glede povratka turistov v mesta so bili deležniki pozitivno naravnani, predstavnik Tu-

ristično-gostinske zbornice Slovenije je na primer povedal: »Iz varnostnih ukrepov so trenutno mesta bolj prizadeta kot kakšno drugo okolje, vendar na dolgi rok predstavljajo prevelik magnet za obiskovalce, da bi lahko pričakovali velike spremembe.«

3.6 Dolgoročnost učinkov

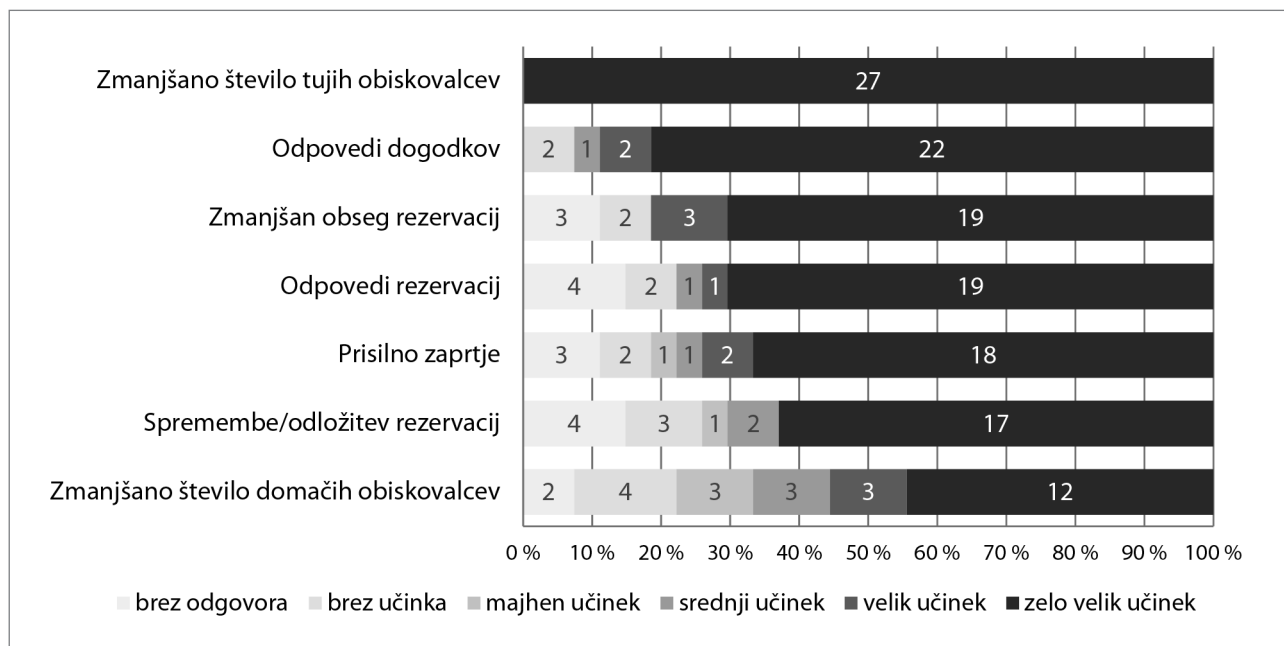
Deležniki so zelo različno ocenili dolgoročnost posledic pandemije koronavirusa na turizem, vendar jih večina napoveduje nekajletno okrevanje sektorja. V ocenah TGZS so junija 2020 napovedali okrevanje v od treh do petih letih. Ena izmed intervjuvank je navedla bolj pesimistično oceno, po njenem mnenju bo turizem potreboval celo desetletje, da bo prišel na raven pred krizo. V tem obdobju pričakujejo zmanjšanje števila zaposlenih, prerazporejanje delovne sile med gospodarskimi panogami in druge prilagoditve na manjšo zasedenost turističnih zmogljivosti. Predstavniki muzeja je napovedal vrnitev organiziranih skupin (predvsem šol) z novim šolskim letom, najpozneje januarja 2021.

Sogovorniki so sicer kot najpomembnejše dejavnike dinamike razvoja sektorja poudarjali pomen občutka varnosti in zdravja pri ljudeh, naravne prekuženosti populacije, razvoj učinkovitega cepiva, informiranje in promocijo. Po mnenju enega od intervjuvancev pandemija ni edini preoblikovalni dejavnik turizma, ampak nanj močneje vplivajo tudi druge globalne spremembe, kot so rast svetovnega prebivalstva, njegovo staranje, splet in digitalizacija ter kulturno stapljanje. Na okrevanje pomembno vplivajo tudi promocijske kampanje, ki pa morajo biti ustrezno pripravljene in prilagojene različnim ciljnim skupinam turistov. Močen negativen vpliv bi ob nadaljnjih valovih koronavirusnih okužb imela ponovna vzpostavitev najostrejših ukrepov, kot so obvezna karantena, zaprtje meja oziroma omejitve pri prečkanju meje in prepoved potovanj. Predstavnica Turizma Ljubljana je sicer menila, da bo ob ugodnem razpletu pandemije okrevanje potekalo zelo hitro, saj smo se ljudje preveč navadili na potovanja, da bi se jim bili pripravljene odreči.

3.7 Prilagoditve delovanja

Kriza je zaradi pandemije koronavirusa od večine deležnikov zahtevala prilagoditve delovanja in razvoj novih produktov. Medtem ko so bile določene prilagoditve zahtevane v sklopu protikoronskih predpisov (zaprtje gostinsko turističnih objektov, delo od doma, higienski predpisi), so deležniki sami sprejeli določene ukrepe za zagotavljanje rednega delovanja in komuniciranja s strankami, spremenili so se tudi ciljni trgi turistične promocije (v ospredje so prišle sosednje države, tj. Avstrija, Nemčija, Italija in Madžarska). Ljubljanski grad je pripravil popolnoma nov produkt vodenja z mobilno aplikacijo po Grajskem griču do grajskega vinograda. Nameravajo prilagoditi vse vodene ogledne in razviti nove produkte, ki bodo domače obi-

Slika 5: Ocena učinkovanja posledic pandemije na podjetja (n = 27) (Klepej idr., 2020).

skovalce nagovarjali tudi s cenovno dostopnostjo. Ta ponudba bo na voljo tudi v prihodnje. Muzej in galerije mesta Ljubljane so povečali digitalno ponudbo: Galerija Jakopič je večkrat na teden objavljala virtualna vodstva s kuratorji in sodelujočimi fotografi na takrat odprti razstavi, Mestna galerija je ponujala možnost spletne predstavitve različnim umetnikom, Mestni muzej pa je pedagoške in otroške vsebine brezplačno ponudil na spletu (obisk spletnih strani se je tako povečal za 700 %, tudi dolžina obiska se je podaljšala). S projektom KORONA-PROJEKT – Čim prej korono v muzej so vse do oktobra 2021 dokumentirali življenje v Ljubljani v času karantene in zanimivosti sproti delili na družbenih omrežjih. Tudi pri TGZS, ki sicer ponuja različna srečanja, dogodke in izobraževanja, so zaradi krize številne produkte ponudili na spletu in predvidevajo, da bo del teh tam tudi ostal. Vendar se zavedajo, da je v turizmu najpomembnejša izkušnja medosebnega srečanja, zato načrtujejo, da bodo glavne dejavnosti še vedno potekale v živo.

3.8 Stanje po končani glavni sezoni v letu 2020

Stanje po končani glavni sezoni ponazarjamo z odgovori 40 turističnih ponudnikov, ki so sodelovali v anketi, opravljeni oktobra 2020. Vseh 27 ponudnikov, ki so v celoti odgovorili na vprašalnik, je bilo prizadetih zaradi pandemije. Na sliki 5 so navedene njihove ocene, kaj je najbolj vplivalo na njihovo delovanje. Vsi so se strinjali, da je bilo to zmanjšanje števila tujih turistov zaradi zaprtja slovenskih meja za nujna potovanja. Sledijo odpovedi dogodkov, odpovedi rezervacij, zmanjšano število rezervacij ali prisiljeno zaprtje. Kot najmanj problematičen učinek se je izkazalo zmanjšanje števila domačih turistov.

Med pandemijo so podjetja seveda vzpostavila različne ukrepe, da bi zmanjšala negativne učinke. Med temi so vprašani kot najpomembnejše navedli povezave s potrošniki in poslovnimi partnerji, krepitev obstoječih digitalnih storitev in/ali razvoj novih, nove storitve in promocijo na novih trgih. Ena tretjina anketiranih je nadaljevala svojo običajno promocijo. Eden izmed sodelujočih ponudnikov je omenil več dogodkov v javnem prostoru, drugi pa razširitev dejavnosti v soseske zunaj mestnega središča, kjer sicer niso bili prisotni.

Podjetja so prav tako spremenila svojo zaposlitveno politiko. Sedem jih je svoje delavce poslalo na čakanje s polnim nadomestilom, devet z delnim, osem pa jih je preusmerilo v nove zadolžitve, enako število podjetij je delavce tudi odpustilo. Med drugimi ukrepi, ki se nanašajo na zaposlene, so še pogodbe z ničelnimi urami ali ustavitev zaposlovanja novih delavcev, ki je bilo načrtovano pred pandemijo. Samo štiri podjetja niso spremenila svoje zaposlitvene politike.

Večina podjetij je prejela državno pomoč, in sicer 20 finančno pomoč za delavce na čakanju, dodatna posojila ali nasvet. Samo tri podjetja niso prejela nobene oblike pomoči oziroma za pomoč niso zaprosila. Predstavnike podjetij smo tudi vprašali, kako dolgo bodo še lahko poslovala. Od 22, kolikor jih je odgovorilo na to vprašanje, jih je šest navedlo, da manj kot tri mesece, sedem, da imajo rezerve še za tri mesece, štiri za šest mesecev in pet za več kot pol leta. Med njimi so ponudniki prenočitve in turističnih znamenitosti. To tudi potrjuje, kako nujno potrebna in zaželeno je pomoč države, če želimo zagotoviti preživetje sektorja.

4 Sklep

V prikazani analizi smo se osredinili na učinke koronavirusne pandemije na mestni turizem v Ljubljani, predmet obravnave v tem prispevku. Rezultati kažejo, da bo imela pandemija tako pozitivne kot negativne učinke, predvsem pa poudarjajo negotovost napovedovanja ob takih dogodkih. Če so imeli turistični ponudniki spomladi 2020 še razmeroma mešane občutke glede nadaljnega razvoja turistične sezone/panoge, je bilo jeseni prisotnega več skepticizma. Med negativnimi učinki je treba poudariti velik upad prihodka sektorja, saj je bilo leta 2020 v Ljubljani 80 % manj turistov, v sektorju pa naj bi bilo odpuščenih 10 % stalno zaposlenih. Med najbolj prizadete ponudnike v času pandemije smo uvrstili turistične vodnike, organizatorje dogodkov, kongresni turizem, turistične znamenitosti, kulturne ustanove in letalske ponudnike, ki so v času zaprtja države ostali brez prihodkov. Preživetje nekaterih ponudnikov je bilo ogroženo že oktobra 2020 oziroma so imeli na voljo sredstva za nadaljnje trimesečno delovanje za čas popolnega zaprtja. Najmanj je pandemija prizadela gostinski sektor, ki je tudi v času zaprtja lahko opravljal dostavo. Med pozitivnimi učinki moramo navesti zlasti prilagoditve ponudbe, na primer digitalizacijo razstav, ugodno sezonsko vstopnico za kulturne ustanove, okoljsko-prostorske učinke. Medtem ko so se leta 2019 prebivalci že začeli pritoževati zaradi gneče in čezmernih tokov turistov v središču mesta, je pandemija mestno središče popolnoma spraznila. Opomogla si je tudi bi-odiverziteteta v mestu, manj je bilo hrupa, onesnaženega zraka in zasedenih prostorov.

Rezultati tudi kažejo, da upravljalci in ponudniki mestnega turizma niso bili pripravljeni na zdravstveno krizo, saj pred pandemijo v obstoječih strateških dokumentih na področju turizma in prostorskega načrtovanja ni bilo predvidenih omilitvenih ukrepov. Obstoječe strategije namreč v zvezi s kriznim upravljanjem omenjajo kvečjemu ukrepe v primeru terorističnih napadov.

Kriza je prevetrila vlogo posameznih deležnikov in poudarila razmerje med državo in turizmom oziroma med javnim in zasebnim sektorjem na tem področju. Mnenja intervjuvancev so različna, delno si tudi nasprotujejo, saj eni turizem vidijo kot strogo tržno dejavnost, drugi pa navajajo širše pozitivne vplive turizma na družbo in okolje ter posledično večjo odgovornost države pri primernem upravljanju panoge.

Nejasnosti v razmerjih in odgovornostih se kažejo tudi na lokalni ravni, kjer lokalne turistične organizacije primarno opravljajo vlogo promotorjev destinacije. Od njih se vse bolj zahteva celovito upravljanje turizma, za katero pa nimajo primernih sredstev. Poleg tega je bila razlika v učinkih in upravljanju omenjena tudi v primeru manjših in velikih ponudni-

kov, pri čemer sta bili za manjše ponudnike poudarjeni večja izpostavljenost in manjša prilagodljivost.

Odsotnost celovitosti pri ukrepanju so intervjuvanci komentirali na primeru uveljavitve turističnih bonov kot ključnega ukrepa za pomoč turizmu zaradi koronavirusne pandemije. Ti so ciljno usmerjeni zlasti v podporo ponudnikom prenočitev, drugi turistični ponudniki (turistične znamenitosti, kulturne ustanove, organizatorji kongresov in dogodkov) od njih niso imeli koristi. Dosedanja poraba turističnih bonov kaže, da bodo njihove dodane vrednosti deležna le nekatera, od turizma najbolj odvisna območja, med katera pa ne spadajo mestne destinacije, kot je Ljubljana. Ta je pravzaprav popolnoma odvisna od tujih turistov, ki so pred pandemijo ustvarili 95 % nočitev. Ukrepi za spodbudo mestnega turizma so tako bolj kot od države odvisni zlasti od lokalnih turističnih ponudnikov ali občinskih uprav. V Ljubljani so tako na primer uvedli enotno vstopnico za 11 muzejev, ki jo lahko koristijo vsi obiskovalci, Ljubljanski grad pa pripravlja cenovno ugodnejšo ponudbo za vse obiskovalce, ki bo ostala tudi po krizi. V Muzeju in galerijah mesta Ljubljane so v času karantene opazili močno povečanje obiska spletnih strani, na katerih so ponudili nove in prilagojene vsebine.

V prihodnje morajo odločevalci v Ljubljani kot mestni turistični destinaciji prepoznati potrebo po spremembi pristopa tako pri upravljanju turizma kot prostorskega načrtovanja v zvezi s turizmom. Potrebna je večja integracija obeh sektorjev ter okrepljeno sodelovanje deležnikov. Oba sektorja morata pripraviti odzivne strateške dokumente, ki vsebujejo ukrepe tudi za krizne razmere, in tako intenzivneje uvajati nove upravljalvske koncepte, kot sta pametno mesto in prožnost. Pri pripravi turistične ponudbe je prav tako treba razmišljati zunaj ustaljenih okvirov ter razvijati produkte, ki stremijo k bolj zelenemu in individualnemu turizmu in sledijo tudi smernicam Slovenske turistične organizacije.

Doc. dr. Naja Marot, univ. dipl. geogr.

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: naja.marot@bf.uni-lj.si

David Klepej, mag. prost. načrt., mladi raziskovalec

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: david.klepej@bf.uni-lj.si

Prof. dr. Irena Ograjenšek, univ. dipl. ekon.

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta
E-pošta: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si

Nina Stubičar, dipl. inž. kr. arh.

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: nina.stubicar@bf.uni-lj.si

Manca Krošelj, mag. inž. kr. arh.
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: manca.kroselj@bf.uni-lj.si

Doc. dr. Uroš Horvat, univ. dipl. geogr.
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo
E-pošta: uros.horvat@um.si

Opombe

Prispevek temelji na raziskovalnem delu, opravljenem v okviru projektov MESTUR – Analiza in upravljanje prostorskih in družbenih učinkov na primeru Ljubljane in Maribora (J7-1823, ARRS, temeljni raziskovalni projekt, 1. 7. 2019–30. 6. 2022) – in SPOT – Inovativna družbena platforma za kulturni turizem in njen potencial za krepitev evropeizacije (Obzorje 2020, 1. 1. 2020–31. 12. 2022).

^[1] Člani sveta so predstavniki Direktorata za turizem pri MGRT, Slovenske turistične organizacije, Turistično gostinske zbornice Slovenije, Sekcije za gostinstvo in turizem pri Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije, Kongresnoturističnega urada, Turistične zveze Slovenije, Združenja hotelirjev Slovenije, Združenja turističnih agencij Slovenije, Skupnosti slovenskih naravnih zdravilišč, Združenja Slovenija Outdoor ter Sindikata delavcev gostinstva in turizma Slovenije.

^[2] Med razglašeno epidemijo v Sloveniji in pred sprejetjem tretjega svežnja ukrepov, ki je med drugim neposredno vključeval turizem, smo opravili intervjuja s predstavnikoma javnega zavoda Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML) in Turistično gostinske zbornice Slovenije (TGZS). Po preklicu epidemije in sprejetju določenih ukrepov za turizem (na primer turističnih bonov) smo do konca maja 2020 opravili intervjuje s predstavniki Ljubljanskega gradu, Mariborske razvojne agencije (MRA), Mestne občine Ljubljana (MOL – Oddelek za urejanje prostora), Oddelka za prostor Mestne občine Maribor (MOM – Oddelek za prostor), Poligona, Save Turizma in Zavoda za turizem Maribor – Pohorje (ZTM). Junija, ko se je turistični sektor počasi ponovno vzpostavljal, smo opravili intervjuje s predstavniki Hotela City Maribor, Fakultete za turistične študije Turistica (FTŠ) in javnega zavoda Turizem Ljubljana.

Viri in literatura

Ashworth, G., in Page, S. J. (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism management*, 32(1), 1–15.

Boivin, M., in Tanguay, G. A. (2019). Analysis of the determinants of urban tourism attractiveness: The case of Québec City and Bordeaux. *Journal of destination marketing & management*, 11, 67–79.

Dwyer, L., Cvelbar, L. K., Edwards, D., in Mihalic, T. (2012). Fashioning a destination tourism future. The case of Slovenia. *Tourism Management*, 33(2), 305–316.

ECM (2019). *ECM Benchmarking Report 2018-2019*. European Cities Marketing. Dostopno na: <https://en.calameo.com/read/0006740146113b6fd02fc?page=1>.

Edwards, D., Griffin, T., in Hayllar, B. (2008). Urban tourism research: developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1032–1052.

Füller, H., in Michel, B. (014). 'Stop being a tourist!' New dynamics of urban tourism in Berlin-Kreuzberg. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1304–1318.

Finančna uprava Republike Slovenije (FURS) (2020). Podatek o porabljenih turističnih bonih. Dostopno na: <https://www.gov.si/novice/2020-10-06-podatki-o-unovcevanju-turisticnih-bonov-na-dan-1-10-2020> (sneto 1. oktober 2020).

Getz, D. (1992). Tourism planning and destination life cycle. *Annals of tourism research*, 19(4), 752–770.

Jones, P., in Comfort, D. (2020). The COVID-19 crisis and sustainability in the hospitality industry. *International journal of contemporary hospitality management*, 32(10), 3037–3050.

Horvat, U. (2019). Razvoj in značilnosti turističnega obiska v Ljubljani po letu 1960. *Revija za geografijo*, 14(2), 53–75.

Klepej, D., Krošelj, M., Stubičar, N., in Marot, N. (2021). *The city municipality of Ljubljana, Slovenia, year 2020: Deliverable 1.4a: case study report: SPOT (860744) – Social and innovative platform on cultural tourism and its potential towards*. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 87 str.

Koh, E. (2020). The end of over-tourism? Opportunities in a post-Covid-19 world. *International Journal of Tourism Cities*, 6(4), 1015–1023.

Kuščer, K., in Mihalič, T. (2019). Residents' attitudes towards overtourism from the perspective of tourism impacts and cooperation – The case of Ljubljana. *Sustainability*, 11(6), 1823.

Marot, N., Klepej, D., Ograjenšek, I., Perviz, L., Uršič, M., in Horvat, U. (2020). *Mestni turizem in COVID-19: poročilo študije*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 54 str.

Martín Martín, J. M., Guaita Martínez, J. M., in Salinas Fernandez, J. A. (2018). An analysis of the factors behind the citizen's attitude of rejection towards tourism in a context of overtourism and economic dependence on this activity. *Sustainability*, 10(8), 2851.

Milano, C., Novelli, M., in Cheer, J. M. (2019). Overtourism and degrowth: a social movements perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1857–1875.

Ministrstvo za okolje in prostor (MOP) (2004). *Strategija prostorskega razvoja Republike Slovenije 2004*. Ljubljana.

Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) (2020a). Strokovni svet za turizem. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet-za-turizem> (sneto 15. junij 2020).

Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) (2020b). Prva seja Strokovnega sveta za turizem. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet-za-turizem> (sneto 15. junij 2020).

Novy, J., in Colomb, C. (2019). Urban tourism as a source of contention and social mobilisations: A critical review. *Tourism Planning & Development*, 16(4), 358–375.

Seraphin, H., in Dosquet, F. (2020). Mountain tourism and second home tourism as post COVID-19 lockdown placebo?. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(4), 485–500.

Shoval, N. (2018). Urban planning and tourism in European cities. *An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 20(2), 371–376.

Slovenska turistična organizacija (STO) (2020). *Odgovorni potovalni standardi slovenskega turizma. Priročnik za odgovorno, varno in trajnostno poslovanje ponudnikov in destinacij*. Dostopno na: https://www.slovenia.info/uploads/greensafe/2020_05_sto_standardi_slovenskega_turizma_c_single.pdf (sneto 1. avgust 2020).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2019). *Prihodi in prenočitve turistov po skupinah nastanitvenih objektov in po državah, občine, Slovenija, 2008–2017*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/21645075.px> (sneto 1. junij 2020).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021a). Prihodi in prenočitve turistov, občine, Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2164525S.px> (sneto 1. oktober 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021b). *Prenočitvene zmogljivosti, prihodi in prenočitve turistov po vrstah turističnih občin, Slovenija, mesečno*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2164433S.px> (sneto 1. oktober 2021).

Statistični urad Republike Slovenije (SURS) (2021c). *Povprečni dnevni izdatki na tujega turista (v EUR) po glavnih razlogih za prihod in vrstah občin, po izbranih dvomesečnih anketiranjih, Slovenija, 2019*. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/2176733S.px> (sneto 1. oktober 2021).

United Nations World Tourism Organization (2020). *Supporting jobs and economies through travel & tourism: a call for action to mitigate the socio-economic impact of COVID-19 and accelerate recovery*. Dostopno na: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/COVID19_Recommendations_English_1.pdf (sneto 1. junij 2020).

Yeoman, I. S. (2020). COVID-19 means the future of tourism is a blank piece of paper. *Journal of Tourism Futures*, 6(2), 119–119.